

TADEUSZ WOLSZA

<https://orcid.org/0000-0002-4652-2838>

Instytut Historii PAN, Warszawa

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Ad 1. Jeśli chodzi o najbardziej inspirujące osiągnięcia badawcze w zakresie historii Polski i powszechnej XX w., to mogę wskazać na kilka niezwykle ważnych zagadnień, które po raz pierwszy w krajowej historiografii zaistniały, być może nawet na nieoczekiwaną skalę. Były one oparte na wszechstronnych badaniach archiwalnych, prowadzonych w kraju i za granicą. Mam tu na myśli prace zrealizowane w okresie od 1990 do 2020 r. Jako historyk zajmujący się XX stuleciem pragnę wskazać na monografie, wydawnictwa źródeł, studia i artykuły traktujące o kilku pionierskich tematach, które wcześniej były albo pomijane w ogóle, albo ocenzone, albo opisywane wybiórczo i tendencyjnie. Poniżej wymienię kilka ważnych zagadnień oraz autorów, którzy od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. podjęli się odpowiedzialnego zadania — nowego spojrzenia na kilkanaście takich właśnie problemów. Do tej kategorii zaliczyłbym tematy: drogi wiodące do niepodległości w 1918 r. (np. prace: Janusza Ciska, Marka Gałęzowskiego, Małgorzaty Gmurczyk-Wrońskiej, Krzysztofa Kawalca, Jana Molendy, Włodzimierza Sulei, Mariusza Wołosa, Jana Żaryna); wojna polsko-bolszewicka 1919–1921 r. (np. publikacje: Jerzego Kirszaka, Andrzeja Nowaka, Grzegorza Nowika, Janusza Odziemkowskiego, Janusza Szczepańskiego, Marka Tarczyńskiego); tzw. Operacja Polska w Związku Sowieckim, Wielki Głód i terror na Ukrainie, które dotknęły również Polaków (np. prace: Jana Jacka Bruskiego, Roberta Kuśnierza, Tomasza Sommera, Henryka Strońskiego); rzeź na Wołyniu (np. prace: Władysława Filara, Grzegorza Hryciuka, Grzegorza Motyki, Mieczysława Samborskiego, Władysława i Ewy Siemaszków); dzieje Drugiej Wielkiej Emigracji po 1945 r. (np. prace: Andrzeja Friszkego, Rafała Habielskiego, Magdaleny Hułas, Zbigniewa Girzyńskiego, Anny Marii Jackowskiej, Krzysztofa Kaczmarek, Jana Lencznarowicza, Sławomira Łukasiewicza, Pawła Machcewicza, Anny Siwik, Rafała Stobieckiego, Krzysztofa Tarki, Jacka Tebinki, Tadeusza Wolszy, Andrzeja Zaćmińskiego oraz cały numer 2 „Dziejów Najnowszych” z 2019 r. poświęcony problematyce

świąt narodowych w ujęciu polskiej wojennej i powojennej emigracji); inwigilacja emigracji polskiej przez służby specjalne PRL po 1945 r. (np. publikacje: Sławomira Cenckiewicz, Krzysztofa Tarki, Pawła Machcewicz, Pawła Ziętary); zbrodnia katyńska 1940 r. (np. Jolanty Adamskiej, Tomasza Dziedzica, Przemysława Gasztold-Senia, Mirosława Golona, Sławomira Kalbarczyka, Ewy Kowalskiej, Wojciecha Materskiego, Patryka Pleskota, Andrzeja Przewoźnika, Witolda Wasilewskiego, Tadeusza Wolszy, Joanny Żelazko); Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie w latach II wojny światowej i ich przyszłość (np. publikacje: Stefana Artymowskiego, Anny Kaczmarczyk-Marcinkiewicz, Piotra Kardeli, Tadeusz Kondrackiego, Marka Ney-Krwawicza, Mieczysława Nurka, Bogusława Polaka, Michała Polaka, Zbigniewa Wawra); losy ludności żydowskiej w okupowanej Polsce i zaangażowanie Polaków w jej ratowanie, przy powszechnej bierności całego świata (np. prace: Tomasza Domańskiego, Piotra Gontarczyka, Martyny Grądzkiej-Rejak, Bogdana Musiała, Aleksandry Namysło, Elżbiety Rączy, Tomasza Sudoła, Jana Żaryna, pomijam w tym miejscu dorobek badaczy z Centrum Badań nad Zagładą Żydów Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, który doczekał się wyjątkowo krytycznych opinii); losy Polaków wywiezionych za „pierwszego i drugiego Sowietą” do Związku Sowieckiego (np. publikacje: Daniela Boćkowskiego, Bogusława Gogola, Grzegorza Hryciuka, Stanisławy Lewandowskiej, Dariusza Roguta); sowietyzacja powojennej Polski, z uwzględnieniem deportacji, obław, obozów NKWD oraz instalowania w kraju władz komunistycznych (np. publikacje: Jerzego Eislera, Andrzeja Friszkego, Piotra Gontarczyka, Roberta Klementowskiego, Bogusława Kopki, Krzysztofa Kosińskiego, Grzegorza Motyki, Edwarda Jana Nalepy, Edmunda Nowaka, Tadeusza Rutkowskiego, Roberta Spałka, Tadeusza Wolszy, Zygmunta Woźniczki, Marcina Zaremba, Jana Żaryna); zbrodnie stalinowskie po 1945 r. (np. prace: Witolda Bagieńskiego, Jerzego Kochanowskiego, Krzysztofa Lesiakowskiego, Jolanty Mysiakowskiej-Muszyńskiej, Andrzeja Paczkowskiego, Agnieszki Pietrzak, Rafała Sierchuły, Krzysztofa Szwagrzyka, Ryszarda Terleckiego, Tadeusza Wolszy, Jacka Wołoszyna); dzieje Żołnierzy Niezłomnych po zakończeniu II wojny światowej (np. publikacje: Tomasza Balbusa, Kazimierza Krajewskiego, Tomasza Łabuszewskiego, Filipa Musiała, Sławomira Poleszaka, Dariusza Roguta, Dariusza Węgrzyna, Jacka Wołoszyna, Wiesława Wysockiego); inwigilacja opozycji demokratycznej w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. z uwzględnieniem wątku dotyczącego nawiązania współpracy z resortem bezpieczeństwa (np. prace: Sławomira Cenckiewicz, Piotra Gontarczyka, Włodzimierza Sulei, Andrzeja Paczkowskiego) oraz rola i znaczenie Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1945–1989 (np. prace: Adama Dziuroka, Bartosza

Kaliskiego, Rafała Łatki, Katarzyny Maniewskiej, Józefa Mareckiego, Łucji Marek, Jerzego Myszora, Bartłomieja Noszczaka, Dominika Zamiatyły, Zygmunta Zielińskiego, Jana Żaryna).

Historycy w ramach każdego z wymienionych zagadnień przygotowali dziesiątki ważnych, nowatorskich studiów, które ujrzały światło dzienne w postaci monografii oraz artykułów zamieszczonych na łamach prestiżowych czasopism (np. „Kwartalnik Historyczny”, „Dzieje Najnowsze”, „Pamięć i Sprawiedliwość”, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, „Przegląd Historyczny”, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” i „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”). Nie sposób też nie wspomnieć w tym miejscu o inicjatywach wydawniczych Instytutu Pamięci Narodowej zrealizowanych na dużą skalę. Dość tylko wymienić liczącą ponad 25 tomów serię pt. *Dziennikarze – Twórcy – Naukowcy* czy też ostatnio wydaną trzypięciotomową publikację źródeł pt. *Mord w Lesie Katyńskim. Przesłuchania przed amerykańską komisją Maddena w latach 1951–1952* (t. 1–3, Warszawa 2017–2020), przygotowaną do druku przez Witolda Wasilewskiego, wzbogaconą następnie o nie mniej ważne źródło: *Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu* (Warszawa 2020), opracowany przez Adama Bosiackiego. Z tego zakresu pozostaje już tylko do opublikowania niemiecka dokumentacja na temat zbrodni w Winnicy. Dalej pragnę zasygnalizować udany rozwój badań związanych z historią społeczną w PRL, mierzony publikacjami m.in. Dariusza Jarosza, Natalii Jarskiej, Jerzego Kochanowskiego, Eweliny Szpak i Huberta Wilka. W końcu nie sposób pominąć w tym miejscu nowatorskich rozważań z pogranicza sportu i polityki w XX stuleciu – z pasjonującym wątkiem teatralizacji imprez sportowych (np. publikacje: Piotra Godlewskiego, Sebastiana Ligarskiego, Grzegorza Majchrzaka, Marka Ordyłowskiego, Artura Paski, Marcina Stasiaka, Ryszarda Stefanika, Stefana Szczepłaka, Tadeusza Wolszy, Ryszarda Wryka).

Ad 2. Idąc tropem pytania – zakładającego, że historia się nie skończyła – widzę potrzebę kontynuowania badań np. w zakresie życia codziennego w latach II wojny światowej i w PRL, z potrzebą przesunięcia cezury górnej na okres po 1980 r. (np. zachęcają do tego interesujące ustalenia, które poczyniła stosunkowo niedawno Joanna Grey na temat trójmiejskiego życia kulturalnego w stanie wojennym i „powojennym” – tekst opublikowany w „Dziejach Najnowszych” w numerze 4 z 2017 r., czy też rozszerzenie pola badawczego o nowe zagadnienia, jak np. moda w PRL, w porównaniu z innymi krajami za „żelazną kurtyną” – cenne ustalenia na ten temat poczyniła Danuta Jastrzębska-Golonkowa, „Dzieje Najnowsze” numer 1 z 2018 r.).

Pionierskie prace Tomasza Szaroty dotyczące okupowanej Warszawy, kontynuowane później przez Annę Czocher na temat Krakowa

i Sebastiana Piątkowskiego na temat Radomia, stanowią doskonały przykład, że warto rozwinąć badania w tym zakresie o kolejne miasta i miasteczka okupowanej Polski. Z pola widzenia nie można zagubić miast kresowych. Zresztą pierwsze publikacje na ten temat przygotowane przez Stanisławę Lewandowską (o Wilnie) i Grzegorza Hryciuka (o Lwowie) wytyczyły kierunki badań.

Biografistyka to ciągle atrakcyjne pole badawcze. Biorąc pod uwagę nasze dzieje i wspaniałe postawy Polaków w latach Wielkiej Wojny 1914–1918 r., w czasie wojny z bolszewikami w 1920 r. i w obronie granic II Rzeczypospolitej, w okresie II wojny światowej w kraju i na emigracji, potem zaś w powojennej konspiracji oraz w opozycji demokratycznej począwszy od lat sześćdziesiątych, skończywszy na osiemdziesiątych XX w., łatwo w tym miejscu skonstatować, że przed historykami stoją dziesiątki zadań do wykonania.

Jeśli chodzi o okres powojenny, to niezwykle cennym pomysłem, godnym kontynuowania, wydaje się *Leksykon historii społecznej PRL*, zainicjowany przez redakcję czasopisma „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” (t. 17, Warszawa 2019). To inicjatywa o kapitalnym znaczeniu, spełniająca rolę encyklopedii. Bez cienia wątpliwości mogę tu podkreślić, że wypełnia lukę w krajowej historiografii. Rozwijające się badania dotyczące kobiet, np. historii Ligi Kobiet (dość tu tylko wskazać Natalię Jarską, Annę Marcinkiewicz-Kaczmarczyk i Małgorzatę Dajnowicz) zachęcają do poszerzenia zakresu organizacji godnych naukowych badań. Upominam się np. o Koła Gospodyń Wiejskich, które po likwidacji PSL stanowiły być może ostatnią już linię oporu polskiej wsi przed komunistyczną propagandą.

Zważywszy na polską politykę historyczną z jednej strony, a z drugiej konkurencyjne inicjatywy, wychodzące ze strony niemieckich i rosyjskich mediów, wspartych wypowiedziami historyków, nie można moim zdaniem zaniechać publikacji w zakresie genezy i konsekwencji II wojny światowej. Wprawdzie niewiele można już dodać do stanu badań w tym zakresie (wystarczy tu przywołać imponujący dorobek Marka Kornata), niemniej widzę konieczność medialnych dyskusji na temat sowiecko-niemieckich układów z sierpnia oraz agresji na Polskę 1 i 17 września 1939 r. Dodalibyśmy do tego konieczność przygotowania publikacji popularnonaukowych, z jednoczesnym ich tłumaczeniem na języki: angielski, niemiecki i rosyjski. Zresztą pomysł przygotowania i tłumaczenia na języki obce kilku przynajmniej prac popularnonaukowych dotyczy również innych tematów ważnych z polskiego punktu widzenia. W chwili obecnej dostrzegam ich kilka: polskie drogi wiodące do niepodległości w 1918 r., znaczenie bitwy warszawskiej 1920 r., biografie:

Józefa Piłsudskiego i Romana Dmowskiego, zbrodnia katyńska 1940 r., relacje polsko-żydowskie w latach II wojny światowej z uwzględnieniem stanowiska rządu RP na uchodźstwie i Polskiego Państwa Podziemnego wobec niemieckich zbrodni popełnionych na Żydach w Polsce, wygrana wojna i przegrany pokój — Polska w 1945 r., sowietyzacja Polski na tle całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej, pierwsza i druga konspiracja w Polsce — skala zjawiska, rola NSZZ „Solidarność” w obaleniu systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej oraz znaczenie Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1945–1989.

Myślę również, że warto byłoby wznowić i rozwinąć na szerszą skalę bilateralne dyskusje z historykami: białoruskimi, czeskimi, litewskimi, łotewskimi, niemieckimi, rosyjskimi, rumuńskimi, słowackimi, ukraińskimi i węgierskimi na temat sąsiedztwa i naszych wspólnych relacji w XX stuleciu. Ostatnie tego rodzaju spotkania przyniosły obiecujące rezultaty (np. wydana w 2020 r. praca pt. *Bez emocji. Polsko-litewski dialog o Józefie Piłsudskim*, red. Danuta Jastrzębska-Golonkowa, Alvydas Nikžentaitis, Włodzimierz Suleja, Tadeusz Wolsza, czy też polsko-niemiecki dyskurs na temat barbarzyńskiego bombardowania Wielunia przez Niemców 1 września 1939 r., pt. *1 IX 1939 Wieluń. Pamięć i przestroga. 80 rocznica wybuchu II wojny światowej 1939–2019*, red. Marek Gogola, Magdalena Kopańska, Wojciech Knaga, Jan Książek, Wieluń 2020). Wcześniejsze dialogi z lat dziewięćdziesiątych z historykami rosyjskimi, czeskimi i słowackimi również zaowocowały udanymi publikacjami (np. na łamach „Dziejów Najnowszych” 32, 2000, 3 czy też w pracy zbiorowej pt. *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi — Polacy — Słowacy 1938/39–1945–1989*, cz. 1 i 2, red. Petr Blažek, Paweł Jaworski, Łukasz Kamiński, Warszawa 2009, wydanej przez IPN). Warta odnotowania jest również seria wydawnicza, licząca już sześć tomów, stanowiąca pokłosie polsko-serbskich dyskusji na temat wzajemnych relacji jugosłowiańsko-polskich w XX stuleciu. Redaktorzy wiodący (Momčilo Pavlović, Paweł Wawryszuk i Andrzej Zaćmiński) nadali jej tytuł *Polska i Jugosławia w XX wieku*. Poszczególne tomy ukazują się na przemian w Belgradzie i w Bydgoszczy, w językach serbskim i polskim. Tematyka studiów i artykułów dotyczy m.in. historii politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej oraz sportu i turystyki.

Kapitałny materiał porównawczy przyniosły również publikacje na temat wojennych i powojennych deportacji w głąb Związku Sowieckiego z omówieniem systemów łagrowych w kilku krajach: Polsce, Finlandii, Niemczech, Związku Sowieckim, w krajach bałtyckich oraz na Ukrainie i na Węgrzech. W tej pasjonującej wymianie poglądów uczestniczyli badacze z Białorusi, Estonii, Hiszpanii, Litwy, Łotwy, Niemiec, Polski, Rosji, Ukrainy i Węgier (poniżej kilka publikacji godnych odnotowania: *Represje*

sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956, red. Dariusz Rogut, Arkadiusz Adamczyk, Żelów 2005; *Sowiecki system obozów i więzień. Przykłady wybranych państw*, red. Jerzy Bednarek, Łódź 2013; *Deportacje do Związku Sowieckiego z ziem polskich w latach 1944–1945. Perspektywa porównawcza*, red. Sebastian Rosenbaum, Dariusz Węgrzyn, Katowice 2015; *Sowieckie obozy dla jeńców wojennych i internowanych 1939–1956*, red. Jerzy Bednarek, Dariusz Rogut, Łódź–Warszawa 2018; *GUŁag. Struktury – Kadry – Więźniowie*, red. Dariusz Rogut, Wojciech Śleszyński, Białystok 2018).

Ad 3–4. Problem wspólnej wiedzy historycznej jest trudny do zdefiniowania z kilku powodów. Każdy z historyków prowadzi indywidualne badania i często stawia inne pytania badawcze. To powoduje różne spojrzenia na badany i opisywany temat. Dla części z historyków ważniejsze są sprawy personalne, rodzinne oraz np. uwikłania w różnego rodzaju relacje np. ze służbami specjalnymi, z kolei dla innych problemy te nie odgrywają większej roli i są wręcz pomijane lub minimalizowane w naukowej narracji. Każdy autor, chcąc nie chcąc, w pewnym momencie staje się adwokatem swojego bohatera lub wydarzenia. Poszukuje dla niego alibi. Tłumaczy lepiej lub gorzej jego złe decyzje, minimalizuje kompromitujące i haniebne. To powoduje oczywisty rozdźwięk z innymi spojrzeniami na tę samą sprawę. Dość tu tylko przywołać dyskurs, który miał miejsce na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. na temat roli i znaczenia dla niepodległości Polski Józefa Piłsudskiego (znacząco różniące się ujęcie Andrzeja Garlickiego, minimalizujące rolę Komendanta, w porównaniu z diametralnie innym podejściem do problemu Jana Molendy i Włodzimierza Sulei, by poprzestać tu tylko na tych przykładach).

Współcześnie zaś podobne emocje wywołuje postać Lecha Wałęsy i jego powikłane losy. Na ten temat dysponujemy już dziesiątkami studiów i artykułów o różnej zawartości merytorycznej. W naukowej i medialnej dyskusji po publikacjach Sławomira Cenckiewicza i Piotra Gontarczyka: *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii* (Gdańsk 2008) oraz pierwszego z nich: *Sprawa Lecha Wałęsy* (Poznań 2008) i *Wałęsa człowiek z teczki* (Poznań 2013) uczestniczyli najwybitniejsi historycy w kraju. Środowisko podzieliło się w zasadzie na dwa obozy: tych którzy dali wiarę ustaleniom młodych badaczy i tych, którzy je zakwestionowali. W ślad za historykami poszli też czytelnicy, którzy konsumowali wiedzę z publikacji książkowych oraz przyswajali argumenty z medialnego dyskursu. Ożywiona dyskusja zdominowała przede wszystkim media (telewizję, radio, prasę). Zabrakło natomiast, nie licząc bodajże jednej recenzji (W. Suleja, *Czasami warto pomyśleć...*, „Dzieje Najnowsze” 40, 2008, 3), krytycznego, naukowego spojrzenia na kontrowersyjny temat. W ujęciu publicystycznym można dowolnie manewrować wątkami tematycznymi i źródłami. Można

też minimalizować problem (np. A. Paczkowski, *Spoko, to tylko monografia*, „Dziennik. Polska, Europa, świat” 2008, 149) lub go kompletnie negować. Tak też było i w tym wydarzeniu, gdyż jak sądzę, dyskusja na temat powikłanej biografii Lecha Wałęsy była wydarzeniem naukowym. Dla mnie osobiście, po lekturze publikacji Sławomira Cenckiewicza i Piotra Gontarczyka, już w 2008 r. sprawa była jasna. Dałem wiarę ich ustaleniom.

Ostatnio natomiast nie mniejsze emocje wywołuje problem losów Żydów w Polsce w okresie II wojny światowej. Jedną stronę tego ważnego dyskursu reprezentuje Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN w Warszawie (z kilkoma publikacjami, w tym z ostatnio wydaną sztandarową pracą zbiorową pt. *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, red. Barbara Engelking, Jan Grabowski, t. 1–2, Warszawa 2018), drugą zaś IPN, którego pracownicy i współpracownicy zweryfikowali ustalenia „konkurencji” (mam tu na myśli rozbudowane artykuły recenzyjne wydane w postaci broszur autorstwa: Tomasza Domańskiego, *Korekta obrazu? Refleksje źródłoznawcze wokół książki „Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski”*, t. 1–2, red. Barbara Engelking, Jan Grabowski, Warszawa 2018, Warszawa 2019 oraz Radosława Józwiaka, *Zagłada społeczności żydowskiej Węgrowa we wspomnieniach Szragi Fajwala Bielawskiego. Studium jednostkowego antypolonizmu* [broszura zapowiadająca], Warszawa 2018 lub w postaci publikacji recenzyjnych, pomieszczonych w czasopismach naukowych: Piotr Gontarczyk, *Między nauką a mistyfikacją, czyli o naturze piśmiennictwa prof. Jana Grabowskiego na podstawie casusu wsi Wrotnów i Międzyłесь powiatu węgrowskiego*, „Glaukopis” 2018, 36; idem, *Czy bracia Hryć byli polskimi mordercami Żydów? Czyli uwagi na temat naukowej wiarygodności badań prof. Barbary Engelking*, „Dzieje Najnowsze” 50, 2018, 4; Tomasz Roguski, [rec.] *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, „Glaukopis” 2018, 36). Ważne głosy w tej dyskusji dodali również: Jan Żaryn i Tomasz Sudoł, *Polacy ratujący Żydów. Historie niezwykle*, Warszawa 2014 oraz ostatnio Ilona Lewandowska, autorka monografii wydanej w językach polskim i litewskim pt. *Tak teraz postępują uczciwi ludzie / Taip dabar elgiasi doreji. Polacy z Wileńszczyzny ratujący Żydów / Žyduš gelbėję Vilniaus krašto lenkai*, Wilno 2019. Sprawa wydaje się niebagatelnej wagi, gdyż wykroczyła już poza granice kraju i jest przywoływana w międzynarodowym dyskursie na temat polityki historycznej w kilku krajach. Z wymienionych wyżej przykładów wynika, że czasopisma naukowe spełniają istotną rolę w procesie oceny ważnych monografii, wydawnictw źródeł czy też artykułów i studiów. To wręcz jedna z nielicznych okazji do polemiki z autorem książki lub obdarowania go zasłużoną pochwałą. W tym tkwi siła naszych prestiżowych tytułów, takich jak np. „Kwartalnik Historyczny” czy też „Dzieje Najnowsze”.